

KONRAD TADAJCZYK

Uniwersytet Łódzki
ORCID: 0000-0002-2487-8163
e-mail: tktadajczyk@wpia.uni.lodz.pl

POEMAT DYDAKTYCZNY MARKELLOSA Z SIDE O LECZNICZYCH WALORACH RYB MORSKICH

ABSTRACT. Tadjczyk Konrad, *Poemat dydaktyczny Markellosa z Side o leczniczych walorach ryb morskich* (A Didactic Poem by Marcellus of Side on the Healing Value of Sea Fishes).

The article describes a preserved poetic fragment commonly called *De piscibus*, written by Marcellus of Side. He was a physician and a renowned epic poet, who lived in the town of Side (Pamphylia) in the second century AD. In the analyzed fragment (v. 41–101), being an extract from his didactic epos entitled *Cheironides*, Marcellus of Side presents a number of remedies prepared from some marine animals, especially fishes, living in the Mediterranean Sea.

Keywords: ancient medicine; dactylic hexameter; didactic poetry; Greek ichtyonymy; kinds of fish; Marcellus of Side; Mediterranean Sea; sea animals

WIADOMOŚCI WSTĘPNE

Markellos z Side, lekarz i poeta, żyjący w drugim wieku naszej ery, jest postacią prawie w ogóle nieznaną¹. Niewiele informacji o jego życiu przekazała starożytność, a z nielicznych zachowanych wzmianek wynika, że żył on za panowania trzech cesarzy rzymskich: Hadriana (panującego w latach 117–138), Antonina Piusa (138–161) i Marka Aureliusza (161–180)². Hasło zamieszczone w bizantyńskiej *Księdze Suda* (XII w.) informuje nas, że Markellos z Side działał jeszcze w czasach cesarza Marka Aureliusza i że stworzył czterdziestodwutomowe dzieło medyczne zatytułowane *Cheironides*, skomponowane w wersach heroicznym, tj. w heksametrze daktylicznym:

¹Zob. Kroll 1930: 1496–1497; Sinko 1951: 512; Berkowitz, Squitier 1990: 257; Spandagos, Spandagou, Traulou 1996: 215; Georgakopoulos 1998: 326; Fornaro 2006: 297; Nollé 2015: 245–249. Szerzej tę postać przybliżają autorzy włoscy (Arena, Cassia 2016; Arena 2018: 1–20).

²Fornaro 2006: 297; Tadjczyk 2019: 701.

Μάρκελλος Σιδήτης, ἰατρός, ἐπὶ Μάρκου Ἀντωνίνου. οὗτος ἔγραψε δι' ἐπῶν ἡρωϊκῶν βιβλία ἰατρικὰ δύο καὶ μ', ἐν οἷς καὶ περὶ λυκανθρώπου³.

Markellos z Side, lekarz, [zmarły] za panowania Marka Antoniusza. Napisał w wierszach heroicznycych 42 księgi medyczne, w których pisał też o wilkołaku⁴.

Antologia Palatyńska zawiera epigram nagrobny Markellosa z Side (AP VII 158), z którego jednoznacznie wynika, że cesarz Hadrian oraz jego następcą Antoninus Pius nakazali umieścić 40 ksiąg jego dzieła medycznego w bibliotece publicznej w Rzymie:

Εἰς Μάρκελλον τὸν Σιδήτην ἰατρόν

Μαρκέλλου τόδε σῆμα περικλυτοῦ ἰητήρος,
 φωτὸς κυδίστοιο τετιμένου ἀθανάτοισιν,
 οὗ βίβλος ἀνέθηκεν εὐκτιμένη ἐνὶ Ῥώμῃ
 Ἀδριανὸς προτέρων προφερέστερος ἡγεμονήων,
 5 καὶ πάϊς Ἀδριανοῖο, μέγ' ἔξοχος Ἀντωνίνος,
 ὄφρα καὶ ἐσσομένοισι μετ' ἀνδράσι κῦδος ἄροιτο
 εἶνεκεν εὐεπίης, τὴν οἱ πόρε Φοῖβος Ἀπόλλων,
 ἠρώφω μέλψαντι μέτρῳ θεραπείᾳ νούσων
 10 βίβλοις ἐν πινυταῖς Χειρωνίσι τεσσαράκοντα⁵.

Na Markellosa, lekarza z Side

To jest grób Markellosa, sławnego medyka
 Cenionego przez bogów męża i praktyka,
 Którego księgi w Rzymie pięknie zbudowanym
 Złożył Hadrian, najlepszy z ostatnich cesarzy,
 5 I wielki syn Hadriana Antoninem zwany,
 Żeby ów zyskał sławę u potomnych licznych
 Z powodu elokwencji, którą go obdarzył
 Fojbos Apollo, w metrum bowiem heroicznym
 Opiewał medycynę i chorób leczenie,
 10 Ksiąg czterdzieści *Chejronid* spisawszy uczenie.

(tłum. K.T. Witczak)⁶.

Markellos napisał też elogium funeralne na część Anni Regilli, tragicznie zmarłej w 160 roku żony Herodesa Attyka⁷. Można zatem sądzić, że lekarz i po-

³ Adler 1967: 326.

⁴ Tłum. własne. Warto w tym miejscu podkreślić, że Markellos z Side pod pojęciem „wilkołaka” rozumiał człowieka chorego psychicznie, cierpiącego na lykantropię (Roscher 1896: 4–92).

⁵ *Anthologia Graeca epigrammatum Palatina cum Planudea...*, 103; Paton 1919: 88–91. Epitafium Markellosa z Side omawia dość szczegółowo Overduin (2018: 33–36).

⁶ Witczak 2015: 159.

⁷ Davis, Pomeroy 2012: 3–34; Arena, Cassia 2016: 205–218 (tu tekst grecki utworu i przekład prozaiczny na język włoski).

eta z Side żył jeszcze za panowania cesarza Marka Aureliusza (161–180 n.e.), jak o tym informuje *Księga Suda*. Prawdopodobnie dwie ostatnie księgi *Cheironid* zostały opublikowane pośmiertnie. Z całego dzieła dotrwał do naszych czasów jedynie krótki fragment, zawierający katalog ryb i innych zwierząt morskich, a także wykaz kilkunastu pozyskiwanych z nich medykamentów. Ów zachowany fragment, obejmujący 101 wersów⁸, został ułożony w heksametrze daktylicznym, czyli greckim i rzymskim metrum epickim.

W czterowersowej inwokacji autor oświadcza, że doskonale rozpoznał „lecniczą naturę morskich stworzeń” (w. 1), a także zaznajomił się z literaturą przedmiotu (w. 3). Następnie poeta zapowiada, że przedstawi katalog ryb i ich nazwy (w. 4), co następnie realizuje krok po kroku w kolejnych wierszach (w. 5–40). Podkreśliwszy, że sama natura daje ludziom liczne lekarstwa pozyskiwane z morza, z ziemi i powietrza (w. 41–43), autor przechodzi do omówienia lekarstw pozyskiwanych z ryb, a stosowanych na określone choroby (w. 44–101). Tekst urywa się na sto pierwszym wersie. Nie wiadomo, jak obszerna była księga dzieła Markellosa poświęcona rybam i innym zwierzętom morskim.

Zachowany tekst grecki zaczyna się następująco (w. 1–7)⁹:

Εὖ δὲ καὶ εἰναλίῳν ἐδάην φύσιν ἰήτειραν
 <σχ>ήμασι παντοίοισιν ἐμὸν νόον ἐξερεεῖνων,
 ὡς αὐτός τ' ἐνόησα καὶ ἄλλων μῦθον ἄκουσα·
 ὦν τοι ἐγὼ πληθὺν ἠδ' οὖνομα πᾶν ἀγορεύσω.
 5 Βένθεα κητώεντα πολυσκοπέλοιο θαλάσσης
 ἰχθύες ἀμφινέμονται ἀπεῖριτοι ἀργινόντες
 παμμέλανες περκνοὶ τε καὶ αἰόλον εἶδος ἔχοντες·

W poetyckim przekładzie polskim owa krótka inwokacja brzmi następująco¹⁰:

Dobrze lecniczą naturę morskich stworzeń poznałem,
 Moim zgłębiając umysłem na wszelkie sposoby prawie,
 Jako że sam je zbadałem, od innych wiele słyszałem.
 Ryb tych zaiste liczbę i wszystkie nazwy przedstawię.
 5 Głębie przepastne morza, a także rafy podwodne,
 zamieszkują stworzenia z wyglądu różnorodne,
 jedne czarne i ciemne, inne zaś jasno świecące.

⁸Overduin 2018: 32.

⁹Heitsch 1964: 16–22. Z tej edycji korzystałem podczas tłumaczenia poematu Markellosa z Side na język polski. Konsultowałem ponadto tekst grecki i tłumaczenie włoskie zamieszczone w monografii opublikowanej w 2016 roku (Arena, Cassia 2016: 154–160), a także interesujący komentarz literacki zamieszczony w anglojęzycznym opracowaniu (Overduin 2018: 39–57).

¹⁰Silnie dydaktyczny charakter inwokacji uwydatnia Overduin (2018: 39–42).

LEKARSTWA POZYSKIWANE Z RYB MORSKICH
(*IATRICA*, W. 41–101)

Po przedstawieniu obfitej listy ryb i innych zwierząt morskich (w. 8–40) poeta z Side przechodzi do części dydaktycznej i przedstawia rozmaite lekarstwa pozyskiwane z głębin morza. Poniżej przedstawiam dalszą część poematu (w. 41–101), w której Markellos podaje zastosowanie ryb morskich przy określonych chorobach lub dolegliwościach. Postawiłem sobie za cel przybliżenie czytelnikowi polskiemu zawartości zachowanego fragmentu poematu, toteż komentarze rzeczowe i językowe ograniczyłem do niezbędnego minimum, a kwestie medyczne odłożyłem do osobnego opracowania. Na koniec podkreślę, że podczas pracy translacyjnej korzystałem z wymienionej uprzednio edycji Ernsta Heitscha, a heksametr daktyliczny starałem się oddać wierszem swobodnym, zawierającym po sześć iktów.

- ὦν ὀπόσων ἰήματ' ἔχει φύσις, οὐδέ τι νοῦσων
 ῥιγεδανῶν ἀλέγουσι βροτοὶ χραισμηΐ' ἔχοντες
 ἐξ ἀλὸς ἐκ γαίης τε καὶ ἠέρος εὐρυπόροιο.
 Τρίγλα μὲν ἀνθεμόεσσα πυρὸς ῥιπήσι καεῖσα
 45 σὺν μέλιτι ξουθῶ κυαναυγέας ἄνθρακας ἔλκει
 ῥιζόθεν, οἱ πνεῖουσι φόβον κρυεροῦ θανάτοιο·
 τύμματα δ' εἰναλίιο πελιδνήεντα δράκοντος
 τρυγόνος ὀξεΐης τε καὶ ἀμφιβίου σμυραίνης
 ἰᾶται πυρσωπὸν ἀνελκόμενον χροὸς ἦπαρ·
 50 τεύχει δ' ἐν γλαφυρῶ μέθος πλήθοντι πνιγεῖσα,
 κείνο ποτὸν βαρύθοντα τόκον σβέννυσι γυναικῶν·
 ζωμὸς ἀποσσεύει δὲ μαιφάρα φάρμακα φώτων
 δαισαμένων, βρώμη δὲ πέλει χαριεστάτη ἄλλων
 εἰναλίων μερόπεσσι μετὰ σκάρων ἰχθυμέδοντα·
 55 τοῦ δριμεῖα χολή μέλιτος μετὰ φάεα θέλγει
 ὀξὺ σέλας φορέουσα λιπαυγέσιν ὀφθαλμοῖσιν.
 σπληνὶ δ' ἐπ' ὀκρυόεντι πλατυνόμενον βούγλωσσον
 σφιγκτῶ σὺν τελαμῶνι νοσηφόρον αἴνυται ἄχθος.
 δευόμενον δὲ κάρηνον εὐγλήνου κεφάλιο
 60 ἀλμυροῦ ἐν χύτρῃ κεραμηίδι καὶ λιβάδεσσι
 κιρνάμενον μέλιτος Λυκαβηττίου εὐκυκλον ἔδρην
 ἀλθαίνει συκῆσι περιῖθριον ὄφρουεσσαις·
 πηλαμύδος χαροπῆς δὲ κάρη καὲν <ε>ἴκελα τεύχει.
 πέρκης δ' αὐτὴ περὶ σαρκὶ κυλινδομένην μελανῶπιν
 65 σηπεδόνα κρατέει πυρὸς ἄσθματι ἰσοφαρίζον.
 σὺν γλοεροῖς λαχάνοις δὲ καθεψομένου γλαύκοιο
 ζωμὸς ἄγει γάλα λευκὸν ἐελδομένησι τιθήναις
 πινόμενος, τίθται δὲ φίλαι τότε νηπιάχοισιν
 ἔλκουσι<v> πόμα λαρὸν ἐνγλαγέων ἀπὸ μαζῶν.
 70 ἦπαρ δ' αὐτὲ χολή τε φιλοσκοπέλου θύννοιο
 οὐκ ἔῃ ὄρνυσθαι θαμινὰς τρίχας ἐν βλεφάροισι
 νυσσ<ο>ύσας, εὐτ' ἂν κε τριχηλάβω ἐξερύσειας.

- εἰναλίου δ' ἵπποιο χολή ἀτάλαντος ὑαίνης.
 ζωοῦ δ' ἔψομένου μεγάλου ἐνὶ τεύχει γόγγρου
 75 Παλλαδίου πλήθοντι πυρὸς καθύπερθεν ἐλαίου,
 κείνο λίπος τρητοῦ διανεύμενον ἠθητήρος
 ἦν τις ἐλὼν τήξειεν Ἐλευσίνιου μετὰ κηροῦ,
 ἐν δὲ πλάσας ὀθόνῃ μαλακῇ περὶ γαστέρα θεῖη
 80 σάρκα διαρραίουσιν, αἶει δ' ἀγανῶπιν ἄτρωτον
 οἷά τε παρθευκτικῆς ἀπαλόχροος αἰνήσουσι.
 καιομένη ρίνης δὲ δορὴ τρηχεῖα φαεινοῖς
 ὕδασι λειωθεῖσα φέρει φυμάτεσσιν ἀρωγὴν.
 τύμμα δ' ἀκανθήεντος ἀκέσσειαι ὄκα δράκοντος
 85 αὐτὸν ἀνατμηγέντα βαλὼν ἐπὶ τραύματι θερμῷ.
 φθειρὸς κυανέου δὲ χολὴ μογερῆσιν ἀκουαῖς
 τειρομέναις ἴημα φέρει προφερέστατον ἄλλων.
 τρυγόνος αὐτὸ κέντρῳ πεφρικότος ἄλγος ὀδόοντος
 ἐξελάσεις ρίζην ὀδυνηφόρον ἀμφιχαράσσω.
 90 μαζοὶ δ' ἀλγεινοῖο μεμυκότες ἕκ γε τόκοιο
 χριόμενοι σάυροιο χολὴ γάλα κυμαίνουσι.
 σκορπίου εἰναλίου δὲ πολυσχοίων ἀπὸ κύρτων
 αὐτίκ' ἐνὶ κρητήρσι βεβριθόσιν ἠδέος οἴνου
 πνιγομένου, πόμα κείνο πῶν βροτός, ὄν μέλαν ἦπαρ
 95 ἢ σπλῆν ἀλγύνει πολυῶδυνος, ἀτρεμὲς ἴσχει
 πᾶν δέμας ἀχθήεντος ἀναπνεύσας καμάτοιο.
 σμαρίδες αὐτὸ λεία<i> μω</i> μωρμωκῶντα κάρηνα
 ῥηιδίως θαμινὰς τ' ἀκροχορδόνας ἐξακέουσι·
 σὺν ῥαδινηί χαιτή δὲ καθεψόμεναι μαράθοιο
 100 γλα<k>τοφόρους τεύχουσι φίλην μετὰ δαῖτα τιθήνας.
 μαινίδων ἄλμη δὲ καλὸν χραισμήιον ἀφθαις ...

- Z owych rozlicznych zwierząt czerpie leki natura;
 nie dba o straszne choroby ludzka społeczność, która
 bierze lekarstwa z morza, z ziemi oraz powietrza.
 Przecież pieczona w pleciance na ogniu BARWENA kwiecista
 45 wraz z złotozłotym miodem czyraki wysysa do czysta,
 ciemne czyraki, przez które śmiertelne zimno się sączy.
 Rany sinawe na skórze, zatrute jadem DRAGONA,
 ziemnowodnej MURENY, czy ostrym kolcem OGOŃCZY,
 świeżo z płomienia wyjęta ryba HEPATOS pokona.
 50 A gdy w wypukłym dzbanie HEPAT się z winem połączy,
 napój taki kobiecie uśmierzy bóle rodzenia.
 Słony sos z SPARYSOMY mordercze trucizny przemienia,
 ludziom zaś uczującym spożywać będzie uroczy
 inne owoce morza podane przy rybiej władczyni.
 55 Cierpka jej żółc z plastrami miodu cuda czyni,
 ostre światło przynosząc niedowidzącym oczom.
 Płaska SOLA do ciała przywiązana bandażem
 przykre bóle śledziony powstrzyma za każdym razem.
 Głowa pięknookiego ŁOBANA morskiego, zalana
 60 wodą w garnku glinianym i następnie zmieszana
 z miodem spod Lykabetu, wyleczy wyśmienicie

- hemoroidy nabrzmiąle biegnące koliście w odbycie.
 Głowa spalona sonej PELAMIDY ulży wspaniale.
 Walcząc z oddechem ognia, głowa KABRYLA niezgorzeł
- 65 może zniszczyć toczącą ciało czarną zgorzel.
 Wywar z MARLINA i jarzyn zielonych, pity stale,
 białe pożywne mleko karmiącym mamkom daje,
 ich brodawki są miłe, dzieci ciągną przeto
 smaczny napój z piersi obfitujących w mleko.
- 70 Żółć, wątroba TUŃCZYKA żerującego w skałach
 nie pozwala rosnać gęstym, kłującym włoskom,
 które pęsetą z powiek usuniesz całkiem prosto.
 Żółć MORSKIEGO KONIA i HIENY podobnie działa.
 Jeśli ktoś ugotuje wielkiego KONGERA nad ogniem
- 75 w garnku napełnionym palladyjską oliwą,
 jego tłuszcz, odsączony dziurawym sitem wygodnie,
 stopi z woskiem z Eleuzis i położy żywo
 okład w miękkim płótnie na brzuchu położnicy,
 to jej ciała nie szpecą brzydkie rozstępy dłużej.
- 80 Ludzie zawsze pochwalą kształty tej połowicy,
 która wygląda jak panna o delikatnej skórze.
 Szorstka skóra RASZPLI jasnymi wodami gładzona
 leczy skutecznie wrzody, jeśli spalona zostanie.
 Szybko ukłucie OSTROSHA kolczastego pokona
- 85 okład z przeciętej ryby złożony na świeżej ranie.
 Żółć błękitnego PRZYNAWKA przyniesie ulgę łatwiej
 uszom dręczonym bólem niż wszystkie inne drakwie.
 Kolcem szorstkiej PŁASZCZKI usunąć ból zęba możesz,
 nacinając wokół niosący udrękę korzeń.
- 90 Piersi gromadzą mleko po matki bolesnym porodzie,
 kiedy je OSTROBOKA żółcią smarujesz co dzień.
 Także morska SKORPENA, złapana trzcinowym węcierzem
 i zatopiona winem słodkim w masywnym kraterze,
 dana w napoju choremu, któremu nieznośne cierpienie
- 95 sprawią czarna wątroba i powiększona śledziona,
 całe mu ciało wzmacnia, wstrzymawszy wielkie zmęczenie.
 SMUKLE PYSONIE wyleczą pełną brodawek głowę,
 Łatwo usuną kurzajki często występujące.
 Nadto ugotowane z kopru miękkim listowiem
- 100 mlekiem po miłej uczcie napełnią mamki karmiące.
 Słony wywar z PYSONI jest dobrym środkiem na afty...

KOMENTARZ RZECZOWY

Wersy 41–43 stanowią zgrabny i przemyślany łącznik między katalogiem zwierząt morskich (w. 8–40) a poetyckimi receptami, których składnikami są ryby lub części ich ciała. Poeta płynnie kontynuuje wywód, nawiązując bezpośrednio do wspomnianych poprzednio ryb i stworzeń morskich. Wylicza krok po kroku środki lecznicze z nich uzyskiwane, podaje sposoby ich przyrządzenia

i wskazuje ich zastosowanie do leczenia określonych chorób i dolegliwości. Medyczna część zaczyna się od barweny kwiecistej¹¹.

W. 44–46: BARWENA kwiecista (gr. τρίγλα ἀνθεμόεσσα). Grecka nazwa τρίγλα oznacza BARWENĘ (*Mullus surmuletus* L.), ewentualnie również barbatę (*Mullus barbatus* L.). O zastosowaniu leczniczym omawianej ryby wspominają Dioskurides i Paweł z Eginy, podkreślając, że wywołuje ona ślepotę, leczy jednak ugryzienia węży, skorpionów i pajaków¹². Markellos z Side podaje, że upieczona na ogniu τρίγλα (tj. barbata lub barwena), jeśli zostanie podana z miodem, usuwa karbunkuły, czyli czyraki gromadne¹³.

W. 47: Ryba o greckiej nazwie δράκων jest zazwyczaj utożsamiana z OSTROSZEM DRAKONEM (*Trachinus draco* L.)¹⁴, ewentualnie też z ostroszem sieklikiem (*Trachinus araneus* L.)¹⁵ z rodziny ostroszowatych (*Trachinidae*). Występuje ona w Oceanie Atlantyckim, a także w basenie Morza Śródziemnego¹⁶. Ryba ostrosz drakon zawiera w skórze gruczoły jadowe, a jej jad jest wysoce toksyczny i bardzo niebezpieczny dla człowieka.

W. 48: MURENA (gr. μύραινα), normatywnie nazywana mureną śródziemnomorską (*Muraena helena* L.)¹⁷, jest dobrze znaną węgorzokształtną rybą drapieżną z rodziny murenowatych (łac. *Muraenidae*). Ryba posiada gruczoły jadowe połączone w zębami podniebiennymi, a jej jad (zawierający toksalbuminę) jest bardzo niebezpieczny dla człowieka, dlatego Markellos z Side (w wersji 13) określił mureny jako „zgubne” (gr. αἰνόμοποι μύραιναι). Również Nikander z Kolofonu (*Ther.* 822–827) uważał, że murena stanowi zagrożenie dla rybaków, gdyż według przekonania starożytnych Greków ukąszenie mureny zazwyczaj przynosiło śmierć¹⁸. Markellos z Side (w w. 48) nazywa murenę „ziemnowodną” (gr. ἀμφιβίου σμυραίνης), gdyż podanie ludowe głosiło (choć Nikander z Kolofonu słusznie nie dawał temu wiary)¹⁹, że murena „z morskich pastwisk na ląd schodzi, by parzyć się ze żmiją – jadowitą bestią”²⁰. Ryba OGOŃCZA (gr. τρυγών) nosi naukową nazwę *Trygon pastinaca* Cuv. (syn. *Dasyatis*

¹¹ Zob. Overduin 2018: 46.

¹² Diosc., *De materia medica* II 22; Paul. Aeg., *Epitome*. VII 3. Zob. też *Kyranides. O magicznych właściwościach roślin, zwierząt i kamieni...*, 164.

¹³ O karbunkulach (gr. ἄνθρακες) wspominają Hippokrates (*Ep.* III 7) oraz Galen (*De tumoribus praeter naturam liber* 7.719). Tę samą informację powielił traktat *Kyranides*, jednak tłumaczka Emilia Żybert (s. 164) oddaje wyraz ἄνθρακες jako ciernie.

¹⁴ Grabda, Heese 1991: 92; Gronau 1994: 77; Więcaszek, Antoszek, Keszka 2015: 151.

¹⁵ Thompson 1947: 56–57; Saint-Denis 1947: 9, 33; Dalby 2003: 348; Kokoszko 2005: 81. Zob. Grabda, Heese 1991: 92; Gronau 1994: 97; Więcaszek, Antoszek, Keszka 2015: 151.

¹⁶ Terofal, Militz 1996: 132.

¹⁷ Thompson 1947: 162–164; Saint-Denis 1947: 69–71; Dalby 2003: 221; Kokoszko 2005: 219; Arena, Cassia 2016: 163; Oppian, *Halieutika. Poemat o rybach i rybakach...*, 215.

¹⁸ Jacques 2002: 64–65.

¹⁹ Zob. Jacques 2002: 64–65 (w. 822–827).

²⁰ Tłumaczenie Krystyny Bartol, zob. Atenajos, *Uczta mędrców...*, 595.

pastinaca L.)²¹ i należy do ryb ogońcowatych (łac. *Dasyatidae*), które posiadają ostry kolec jadowy na zakończeniu długiego ogona. W nazewnictwie polskim ogończa jest nazywana także ogończą pastynakiem a. pastynakiem.

W. 49: Nazwa grecka ἥπαρ, gen. sg. ἥπατος (pl. ἥπατοι) określa w tekście Markellosa z Side jakąś trudną do zidentyfikowania rybę morską. Nazwy tej używa także Pliniusz Starszy (*HN* XXXII 149: łac. *hepar*)²², Elian (*De natura animalium* IX 38)²³ oraz *Kyranidy*²⁴. Inne greckie źródła antyczne podają formę podstawową ἥπατος, gen. sg. ἡπάτου (pl. ἥπατοι). Zdaniem Markellosa, ryba *hepar*, wymacerowana w winie, leczy trudno gojące się rany skóry spowodowane przez węża morskiego, płaszczkę i murenę (w. 47–49). *Kyranidy* podają podobne zastosowanie, tylko do leczenia ran polecają spaloną i sproszkowaną głowę ryby *hepar*²⁵. Markellos z Side dodaje (w. 50–51), że ryba *hepar* podana w winie zmniejsza bóle porodowe kobiety.

W. 54: Ryba σκάρος jest identyfikowana przez Thompsona jako SPARYSOMA kreteńska (*Scarus cretensis* CV [L.])²⁶. Saint-Denis postępuje tak samo jak Thompson²⁷. Dalby używa nazwy gatunkowej *Sparisoma cretense* L. (syn. *Scarus cretensis* L.)²⁸. Ryba występowała przeważnie we wschodniej części Morza Śródziemnego. W kuchni greckiej ryba ta była ceniona wysoko i uchodziła za przysmak²⁹. Markellos podaje, że sparysoma kreteńska miała zastosowanie w medycynie. Sos z tej ryby ułatwiał trawienie, a jej żółć (podobnie jak żółć innych ryb) była powszechnie stosowana w leczeniu chorób oczu zarówno przez wykształconych lekarzy, jak i przez ludzi stosujących medycynę ludową (domową)³⁰.

W. 57–58: Markellos z Side wymienił rybę βούγλωσσοσ, czyli SOŁĘ zwyczajną (*Pleuronectes solea* Radcliffe, syn. *Solea solea* L.)³¹ w wersji 18 zachowa-

²¹ Thompson 1947: 270–271; Saint-Denis 1947: 82, 116; Dalby 2003: 279; Kokoszko 2005: 367; Oppian, *Halieutika. Poemat o rybach i rybakach...*, 215.

²² Gaio Plinio 1986: 614.

²³ Scholfield 1959: 258.

²⁴ *Cyran.* 4.21, s.v. ἥπαρ ἰχθύς. Por. tłumaczenie Emilii Żybert (*Kyranides. O magicznych właściwościach roślin, zwierząt i kamieni...*, 153).

²⁵ *Cyran.* 4.21: „ἡ δὲ κεφαλὴ αὐτοῦ καθεῖσα καὶ λειωθεῖσα ξηρίων ἔλκη χειρῶνεα καὶ νεμόμενα θεραπεύει” (Kaimakis 1976: 260). Zob. też polskie tłumaczenie *Kyranid* autorstwa Emilii Żybert (s. 153).

²⁶ Thompson 1947: 238–241; Oppian, *Halieutika. Poemat o rybach i rybakach...*, 216.

²⁷ Saint-Denis 1947: 100–103.

²⁸ Dalby 2003: 362.

²⁹ Kokoszko 2005: 301–303.

³⁰ Zob. też Aet., *Iatricorum libri III* 138, 13–16; *Kyranides. O magicznych właściwościach roślin, zwierząt i kamieni...*, 197.

³¹ Thompson 1947: 33–34; Saint-Denis 1947: 106–107; Adrados 1994: 737 (‘una especie de lenguado, *Pleuronectes solea* L.’); Dalby 2003: 147–148; Oppian, *Halieutika. Poemat o rybach i rybakach...*, 56, 216. Nieco odmienną identyfikację proponują badacze włoscy (Arena, Cassia 2016: 161), którzy kojarzą nazwę grecką z soletką (*Buglossidium luteum* Risso, 1810). Jest to

nego fragmentu dzieła epickiego jako użyteczną rybę morską, natomiast w wersach 57–58 wskazał jej zastosowanie medyczne. Markellos zaleca stosować solę zwyczajną (gr. βούγλωσσος) przy bólach śledziony. Przyłożona do śledziony i przywiązana bandażem zmniejsza bóle. *Kyranides* podają podobną radę³². Na temat przyrządzania soli zwyczajnej i jej miejsca w diecie starożytnych Greków najwięcej wiadomości przekazują nam dzieła antycznych medyków. Lekarze-dietetycy polecają solę jako smaczną i pożywną rybę morską³³.

W. 59–62: Poeta z Side przedstawia tu przepis zastosowania następnej ryby morskiej zwanej ŁOBANEM, albo cefalem pospolitym (gr. κέφαλος, *Mugil cephalus* L., 1758)³⁴. Markellos z Side podaje, że jako lekarstwa używano głowy łobana zamoczonej w wodzie, zmieszanej z miodem lykabetjskim, czyli miodem attyckim, nazwanym tak od wzgórza Lykabetos (gr. Λυκαβηττός) w Atenach. Miód attycki uchodził za wyborny. Lekarstwo z łobana było stosowane na hemoroidy. Oprócz Markellosa o tym przepisie wspominają *Kyranides*, które uzupełniają receptę informacją, że oba składniki (tj. głowę łobana i miód) trzeba dobrze rozetrzeć³⁵. Inni lekarze antyczni rozpisują się szeroko o zastosowaniu cefala pospolitego w dietetyce³⁶, ale nie wspominają o farmakologicznym zastosowaniu tej ryby.

W. 63: Markellos podaje, że głowa PELAMIDY (gr. πηλαμύς; *Sarda sarda* Bloch, 1793)³⁷, przygotowana jak samo jak głowa łobana, w podobny sposób działa na hemoroidy. *Kyranidy* przekazują z kolei, że pelamida wraz głową powinna być roztarta i nałożona na skórę; leczy ona trudno gojące się rany, pomaga na hemoroidy, a sos z niej uśmierza ból ucha³⁸.

W. 64–65: Identyfikacja morskiej ryby πέρκη (wymienionej wcześniej w wersie 16) nie budzi wątpliwości. Pod tym terminem kryje się KABRYL, zwany także strzępielem kabrylem albo okoniem morskim (*Serranus cabrilla* L., 1758),

najmniejsza ryba z rodziny solowatych (*Soleidae*), bardzo podobna do soli zwyczajnej, tylko nieco jaśniejsza co do barwy i wyraźnie ustępująca jej rozmiarami (długość do ok. 15 cm), podczas gdy sola zwyczajna osiąga zwykle 30–40 cm (maksymalnie 65 cm).

³² *Cyran*. 4.6: „τοῦτο ἐπιτεθὲν σπληνικοῖς καὶ φασικιωθὲν σπλήνα τήκει φυσικῶ τινὶ τρόπῳ”. W tłumaczeniu E. Żybert (s. 149) pojawia się trzustka zamiast śledziony.

³³ Kokoszko 2005: 61–63.

³⁴ Thompson 1947: 110–112; Saint-Denis 1947: 66–68, Dalby 2003: 168; Arena, Cassia 2016: 162.

³⁵ *Cyran*. 4.31.2: „Κέφαλος ἰχθύς ἐστὶ θαλάσσιος πᾶσι γνωστός. τούτου μικροῦ ὄντος ὁ ζῶμος πινόμενος κοιλίαν πέττει. ἡ δὲ κεφαλὴ ταριχευθεῖσα καὶ καυθεῖσα καὶ σὺν μέλιτι λεία ἐπιχρισθεῖσα, σκκάμινᾳ αἴρει καὶ ἐξωγάδας καὶ ὅσα περὶ τὴν ἔδραν συνίστανται διαφορεῖ καὶ θεραπεύει. ὁμοίως καὶ ἡ κεφαλὴ τῆς παλαμίδος τὸ αὐτὸ ποιεῖ. δεῖ δὲ ἀμφοτέρᾳ μίξας ἐπιμελέστατα χρῆσθαι”. Zob. *Kyranides. O magicznych właściwościach roślin, zwierząt i kamieni...*, 156.

³⁶ Kokoszko 2005: 143–145.

³⁷ Więcaszek, Antoszek, Keszka 2015: 159.

³⁸ *Cyran*. 4.6. Należy odnotować, że Żybert (*Kyranides. O magicznych właściwościach roślin, zwierząt i kamieni...*, 161) tłumaczy grecki ichtionim πηλαμύς jako ‘młody tuńczyk’, podążając za słownikiem grecko-angielskim (Liddell, Scott 1996: 1400, s.v. πηλαμύς ‘young tunny’).

ryba morska z rodziny strzępielowatych (*Serranidae*)³⁹. Powyższa identyfikacja jest zgodnie akceptowana przez badaczy⁴⁰. W tym fragmencie Markellos z Side daje przepis na zastosowania kabryla na gnojące się rany, które zostały zainfekowane przez bakterie gnilne, wywołujące zgorzel (czyli gangrenę). Poleca użycie spopielonej głowy kabryla, wtartej w ranę. Podobną receptę podają *Kyranidy*, które ponadto dodają, że popiół z okonia morskiego służył do leczenia chorób jamy ustnej⁴¹.

W. 66–69: W kolejnym passusie Markellos zaleca, żeby karmiące matki piły wywar z MARLINA śródziemnomorskiego (*Tetrapturus belone*, Refinesque 1810)⁴², oraz z zielonych jarzyn w celu zwiększenia laktacji. *Kyranidy* podają ten sam przepis, wyjaśniając, że pod pojęciem zielonych jarzyn należy rozumieć sałatę (*Lactuca L.*) oraz fenkuł, czyli koper włoski (*Foeniculum vulgare Mill.*)⁴³. Dodają ponadto, że tłuszcz tej ryby miał mieć zastosowanie w leczeniu schorzeń macicy i odbytu⁴⁴.

W. 70–72: Grecki ichtionim θύννος odnosi się do TUŃCZYKA błękitnopłetwego, zwanego też tuńczykiem zwykłym (*Thunnus thynnus L.*)⁴⁵, ryby z rodziny makrelowatych (łac. *Scombridae*), która pospolicie występowała w wodach Morza Śródziemnego. Obecnie śródziemnomorska populacja tuńczyka błękitnopłetwego została znacząco przetrzebiona. Markellos z Side zaleca użycie wątroby i żółci z tuńczyka w kosmetyce przy usuwaniu nadmiernego, gęstego owłosienia twarzy, zwłaszcza w okolicach oczu. *Kyranidy* potwierdzają zastosowanie w depilacji twarzy tych składników, razem roztartych, które zapobiegają ponownemu odrastaniu włosów⁴⁶. *Kyranidy* także podają, że żółć tuńczyka, nałożona jako kataplazm, była wykorzystywana przy leczeniu odmrożeń⁴⁷.

W. 73: KOŃ MORSKI (gr. εὐάλιος ἵππος) pojawił się w wersie 21 poematu Markellosa z Side. W komentarzu do tego wersu wskazano, że grecki ichtionim ἵππος (rzadziej ἰππίδιον) odnosił się do niezidentyfikowanej, małej ryby morskiej występującej w strefie przybrzeżnej. Rybia żółć, podobnie jak żółć innych zwierząt, była stosowana jako składnik lekarstw w medycynie starożytnej⁴⁸. W omawianym passusie Markellos z Side porównuje żółć ryby zwanej *hippos* (dosłownie ‘koń morski’) z żółcią ryby morskiej zwanej ὕαινα

³⁹ Grabda, Heese 1991: 73; Gronau 1994: 100; Więcaszek, Antoszek, Keszka 2015: 110.

⁴⁰ Thompson 1947: 195–197, 283–284, Saint-Denis 1947: 21–22, 84–85, Dalby 2003: 90–91; Arena, Cassia 2016: 162.

⁴¹ *Kyranides. O magicznych właściwościach roślin, zwierząt i kamieni...*: 196.

⁴² Taką identyfikację ryby morskiej zwanej po grecku γλαῦκος proponują Tadańczyk, Witczak (2021: 141–161).

⁴³ *Cyran. 4.9; Kyranides. O magicznych właściwościach roślin, zwierząt i kamieni...*, 150.

⁴⁴ *Kyranides. O magicznych właściwościach roślin, zwierząt i kamieni...*, 150.

⁴⁵ Arena, Cassia 2016: 161.

⁴⁶ *Cyran. 4.23; Kyranides. O magicznych właściwościach roślin, zwierząt i kamieni...*, 154.

⁴⁷ *Kyranides. O magicznych właściwościach roślin, zwierząt i kamieni...*, 154.

⁴⁸ Zob. Tadańczyk, Witczak 2014: 367–370.

(dosłownie ‘hiena’). Nazwa grecka ὕαινα (‘hiena’) określała nie tylko drapieżnika z rodziny psowatych (konkretnie hienę cętkowaną), ale też jakiegoś drapieżnika morskiego dużych rozmiarów⁴⁹, a także mniejszą rybę morską wykorzystywaną w antycznej kuchni i dietetyce⁵⁰. Thompson opowiada się za identyfikacją pospolitszej ryby ὕαινα z dubielem i podkreśla, że skojarzenie dubiela z hieną cętkowaną było motywowane ciemnymi, poprzecznymi cętkami na bokach ciała i bardzo ostrymi zębami⁵¹. Dubiel (*Diplodus puntazzo* Walbaum, 1792, syn. *Puntazzo puntazzo* Gmelin, *Charax puntazzo* Cetti)⁵² to gatunek ryby z rodziny prażmowatych (*Sparidae*), dochodzący zazwyczaj do 40 cm długości (średnio 20–35 cm)⁵³. Dubiel zamieszkuje słone i półsłone wody wschodniego Atlantyku, występuje pospolicie w Morzu Śródziemnym, ale rzadko pojawia się w Morzu Czarnym. Żółć dubiela, podobnie jak każda żółć ryb, miała zastosowanie w leczeniu chorób oczu, m.in. zaćmy, zmętnienia, plamy na białku oka⁵⁴.

W. 74–81: Markellos z Side w kolejnych ośmiu wersach podaje przepis na maść stosowaną na rozstępy dla kobiet będących w połogu, zrobioną z KONGERA (gr. γόγγρος). Zarówno Thompson, jak inni badacze⁵⁵, identyfikują rybę γόγγρος jako kongera, zwanego także węgorzem morskim (*Conger conger* L., syn. *Conger vulgaris* Cuv.) z rodziny kongerowatych (*Congridae*)⁵⁶. Kongery występują w Morzu Śródziemnym, Morzu Czarnym, w Oceanie Atlantyckim, w Morzu Północnym, bardzo rzadko w Morzu Bałtyckim. Są one bardzo podobne do węgorzy, ale osiągają znacznie większe rozmiary (do 3 m; węgorze 1,5 m), mają od nich dłuższą płetwę grzbietową oraz kły. Konger jest rybą wyłącznie morską, podczas gdy węgorz jest rybą dwuśrodowiskową. Przepis na medykament usuwający rozstępy jest jedną z dłuższych recept w zachowanym fragmencie. Lekarz-poeta poleca najpierw ugotować kongera w oliwie attyckiej⁵⁷ do całkowitego rozpuszczenia, następnie otrzymaną masę należy odcedzić, stopić

⁴⁹O tej dużej rybie lub ssaku morskim mówią Oppian (Opp., *H.* I 372) oraz Klaudiusz Elian (Ael., *NA* XIII 27). Wydaje się, że także Pliniusz Starszy wspomina tę samą ogromną rybę, kiedy mówi: „et hyaenam piscem vidi in Aenaria insula captum” (Plin. *NH* XXXII 54) „i złapaną rybę hienę widziałem na wyspie Ischia”.

⁵⁰O rybie zwanej ὕαινα wspomina Atenajos (Ath., VII 326f, 329f), przywołując m.in. Numeniosa, Dionizjosa oraz Epicharma. Z jego relacji wynika, że była to relatywnie pospolita ryba, która często pojawiała się na stołach antycznej Grecji i Rzymu.

⁵¹Thompson 1947: 272.

⁵²Grabda, Heese 1991: 82.

⁵³Gronau 1994: 43; Więcaszek, Antoszek, Keszka 2015: 125.

⁵⁴Diosc., *De materia medica* II 78.

⁵⁵Thompson 1947: 49–51; Saint-Denis 1947: 27, Dalby 2003: 95; Arena, Cassia 2016: 161; Oppian, *Halieutika. Poemat o rybach i rybakach...*, 214.

⁵⁶Gronau 1994: 113; Więcaszek, Antoszek, Keszka 2015: 37.

⁵⁷Markellos używa tu poetyckiego określenia „palladyjskiej oliwy” (gr. Παλλαδίου ... ἐλαίου), odwołując się do Pallas Ateny, opiekunki Aten i wynalazczyni drzewa oliwnego i oliwy.

z dodanym woskiem eleuzyńskim do otrzymania jednolitej konsystencji. Maść należy stosować umieszczając ją w cienkim płótnie, które się kładzie na brzuchu kobiety. *Kyranides* podają ten sam przepis⁵⁸.

W. 82–83: Zdaniem Markellosa, lekarstwo ze spalonej skóry RASZPLI zwyczajnej (gr. ῥίνη, *Squatina squatina* L., 1758)⁵⁹, które miało pomagać na wrzody. Pliniusz Starszy podaje, że spopielona skóra raszpli zapobiegała obrzękowi piersi i leczyła bąble na skórze⁶⁰. Aecjusz przekazuje z kolei, że spaloną raszplę zwyczajną stosowano zewnętrznie podczas zabiegów balneologicznych odchudzających się osób⁶¹. W medycynie ludowej spalona raszpla, wtarta w postaci proszku w skórę chorego, leczyła guzy nowotworowe; miała też właściwości powstrzymujące krwawienie z nosa⁶². *Kyranides* wskazują, że skóra raszpli jako środek na wrzody musiała być starta i wtarta w skórę człowieka. Pomagała też zatamować krwotok z nosa⁶³.

W. 84–85: Jadowita ryba δράκων, czyli OSTROSZ DRAKON (*Trachinus draco* L.), pojawiła się wcześniej w wersie 47. Ryba ta posiada kolce jadowe przy pierwszej płetwie grzbietowej i przy pokrywie skrzelowej. Starożytni wierzyli, że jad ostrosza drakona, zawierający toksyny groźne dla zdrowia i życia człowieka, może być zneutralizowany, jeśli na ranę nałoży się tę samą rybę, przeciętą na pół, albo otrzymany z tej ryby popiół, zmieszany z siarką⁶⁴.

W. 85–86: Nazwa grecka φθειρ (dosłownie ‘wesz’) odnosi się do PRZYNAWKA retmana, zwanego także pilotem lub rybą pilotem (*Naucrates ductor* L., 1758)⁶⁵, z rodziny ostrobokowatych (*Carangidae*)⁶⁶. Ta niewielka ryba (zwykle osiągająca 35 cm długości) występuje we wszystkich ciepłych i umiarkowanych wodach mórz i oceanów⁶⁷. Przynawki to ryby towarzyszące delfinom, dużym rybom, a także statkom. Ryba pilot nie jest poławiana w celach spożywczych, chociaż jej mięso jest uważane za jadalne. Markellos w powyższym dwuwierszu wskazuje, że lekarstwo z żółci przynawka retmana stosuje się na choroby uszu. Niestety nie podaje, jak należy je wykonać i zaaplikować. Jego informację uzupełnia Pliniusz Starszy, zdaniem którego utartą żółć przynawka wraz z octem wkrapla się do uszu⁶⁸.

⁵⁸ *Cyran.* 4.10; zob. *Kyranides. O magicznych właściwościach roślin, zwierząt i kamieni...*, 150.

⁵⁹ Zob. Wood 1927: 311; Thompson 1947: 221–222; Saint-Denis 1947: 95, 108–109; Dalby 2003: 120; Arena, Cassia 2016: 161.

⁶⁰ Plin., *NH* XXXII 107, 129. Zob. Gaio Plinio 1986: 528, 536.

⁶¹ *Aet.*, II 189.

⁶² *Cyran.* 4.56; *Kyranides. O magicznych właściwościach roślin, zwierząt i kamieni...*, 163.

⁶³ *Cyran.* 4.56; zob. *Kyranides. O magicznych właściwościach roślin, zwierząt i kamieni...*, 163.

⁶⁴ *Cyran.* 4.14; zob. *Kyranides. O magicznych właściwościach roślin, zwierząt i kamieni...*, 151.

⁶⁵ Abramowiczówna 1965: 510; Liddell, Scott 1996: 1928.

⁶⁶ Grabda, Heese 1991: 76; Gronau 1994: 81; Więcaszek, Antoszek, Keszka 2015: 116.

⁶⁷ Rutkowicz 1982: 348–349, nr 447; Terofal, Militz 1996: 110–111.

⁶⁸ Plin., *NH* XXXII 77, zob. Gaio Plinio 1986: 580.

W. 88–89: W przeciwieństwie do omówionego wersu 48 OGOŃCZA występuje w tym fragmencie jako lekarstwo na bóle zęba. Markellos z Side podaje, że kolec ogończy, rozcinając dziąsła wokół korzenia, likwiduje ból. Tak samo twierdzi Dioskurides⁶⁹. Kolec ogończy występuje tu w dwojakiej roli: środka znieczulającego (jad ogończy znieczula miejscowo) oraz dźwigni prostej narzędzia stomatologicznego. Z kolei *Kyranides* zawierają informacje o magicznych właściwościach kolca ogończy, który miał powodować wszelakie niepowodzenia, np. wbity w drzewo miał powodować jego uschnięcie⁷⁰.

W. 90–91: W tym dwuwierszu Markellos podaje środek na pobudzenie laktacji, odmienny od opisanych w wierszach 66–69 oraz 97–100. Według lekarza z Side, piersi karmiącej kobiety, natarte żółcią OSTROBOKA, powinny dawać więcej mleka. Tak samo przekazują *Kyranidy*⁷¹. Zwróćmy uwagę, że ostrobok pospolity, zwany też ostrobokiem europejskim (*Trachurus trachurus* L., 1758), jako pospolita morska ryba należąca do rodziny ostrobokowatych (*Carangidae*)⁷², był w języku greckim określany mianem σάρρα lub σαῦρος (dosłownie ‘jaszczurka’)⁷³. Thompson słusznie identyfikuje tę rybę jako *Caranx trachurus* Lac. (= *Trachurus trachurus* L.)⁷⁴. Zgadza się z nim Dalby, który podaje poprawną nazwę naukową *Trachurus trachurus* L.⁷⁵.

W. 92–96: Ryba σκορπίος (m.), identyfikowana przez Thompsona jako *Scorpaena scrofa* L., 1758)⁷⁶ z rodziny skorpenowatych (*Scorpaenidae*). W polskiej literaturze naukowej występuje pod następującymi nazwami: SKORPENA a. SKORPENA pospolita a. SKORPENA czerwona⁷⁷. Ryba ta występuje we wschodnim Atlantyku, w Morzu Śródziemnym i Morzu Czarnym⁷⁸. Przy bólach wątroby i śledziony Markellos z Side zaleca stosowanie skorpeny, utopionej w słodkim winie. Podobny przepis przytaczają także Pliniusz Starszy oraz *Kyranidy*⁷⁹.

⁶⁹ Diosc., *De materia medica* II 20.

⁷⁰ *Cyran.* 4.64, zob. *Kyranides. O magicznych właściwościach roślin, zwierząt i kamieni...*, 165.

⁷¹ *Kyranides. O magicznych właściwościach roślin, zwierząt i kamieni...*, 197.

⁷² Nikolski 1970: 383; Rutkowicz 1982: 344–345, nr 440; Grabda, Heese 1991: 77; Więcaszek, Antoszek, Keszka 2015: 118.

⁷³ Zob. hasło w leksykonie Hesychiosa: „σάρρα· τὸ ἐρπετὸν ζῷον· καὶ ἰχθὺς μέγιστος, σαῦρος” (*Hesychii Alexandrini Lexicon...*, 271). Z kolei *Svidae Lexicon* pod hasłem Σάρρα omawia jaszczurkę, ale na końcu glosy podaje: „Σαῦρος δὲ ὁ ἰχθὺς” (Adler 1989: 333).

⁷⁴ Thompson 1947: 230.

⁷⁵ Dalby 2003: 295. Należy jednak odnotować, że odmienną identyfikację (bez żadnej dyskusji) proponują włoscy badacze, który optują za jaszczurnikiem atlantyckim (*Synodus saurus* L., 1758), zob. Arena, Cassia 2016: 161.

⁷⁶ Thompson 1947: 245; Dalby 2003: 278; Arena, Cassia 2016: 163; Oppian, *Halieutica. Poemat o rybach i rybakach...*, 216.

⁷⁷ Zob. Grabda, Heese 1991: 102; Gronau 1994: 97; Więcaszek, Antoszek, Keszka 2015: 100.

⁷⁸ Frank 1974: 509; Terofal, Militz 1996: 178.

⁷⁹ Plin., *NH* XXXII 93: „iocineris doloribus scorpio marinus in vino necatus, ut inde bibatur”; zob. Gaio Plinio 1986: 488; *Cyran.* 4.57, zob. *Kyranides. O magicznych właściwościach roślin, zwierząt i kamieni...*, 163.

W. 97–100: Ryba *σμαρίς* jest zwykle identyfikowana z PYSONIEM SMUKŁYM, zwanym też pikarelem (*Spicara smaris* L., 1758, syn. *Sparus vulgaris* Valenciennes, 1830, *Sparus smaris* L., 1758) z rodziny prażmowatych (*Sparidae*)⁸⁰, na bazie opisów antycznych oraz materiału leksykalnego⁸¹. Gatunek ten występuje w Morzu Śródziemnym i Morzu Czarnym⁸².

W medycynie antycznej stosowano okłady z solonego mięsa albo spalone na popiół głowy PYSONI SMUKŁYCH. Pomagały one na źle gojące się rany, jątrzące owrzodzenia, gangrenę. Usuwały brodawki, nagniotki i zgrubienia, miały pomagać ukąszonym przez skorpiony i psy. Sos ugotowanych z koprem ryb pobudzał laktację⁸³. Używano go także do usuwania narośli na narządach płciowych, brodawek podskórnych i przy łysieniu plackowatym⁸⁴.

W. 101: Zachowany fragment urywa się na słowach: „μαϊνίδων ἄλμη δὲ καλὸν χραϊσμῆιον ἄφθαις” („Słony wywar z PYSONI jest dobrym środkiem na afty”). Nie ulega wątpliwości, że sos otrzymywany z PYSONI wygrzbieconych (*Spicara maena* L., 1758), zwanych po grecku *μαϊνίδες*, był stosowany do płukania ust, gdyż powstrzymywał nadżerki i zgorzel w jamie ustnej⁸⁵. W medycynie ludowej stosowano te ryby na różnorodne dolegliwości, między innymi zupa z pysoni ułatwiała trawienie, pomagała na kolki i skurcze żołądka. Upieczona głowa tej rybki łatwo usuwa stwardziałe pęknięcia skóry w palcu. Głowy pysoni, spalone i sproszkowane, utarte z sadłem niedźwiedzim, leczyły łysienie plackowate. Całe ryby, upieczone, miały usuwać problemy z oddawaniem moczu, poprawiać trawienie⁸⁶.

Poemat *De piscibus* Markellosa z Side, obejmujący długi katalog stworzeń morskich oraz siedemnaście recept, urywa się nagle na wersie 101. Dalsza część eposu została bezpowrotnie utracona.

BIBLIOGRAFIA

Źródła, przekłady, komentarze

- A. Adler, *Svidae Lexicon*, edidit A. Adler, pars III, Stuttgartiae 1967.
 A. Adler, *Svidae Lexicon*, edidit A. Adler, pars IV, Stuttgartiae 1989.
 Aelian, *On the Characteristics of Animals*, vol. II, with an English translation by A.F. Scholfield, London–Cambridge (Mass.) 1959.

⁸⁰ Więcaszek, Antoszek, Keszka 2015: 127.

⁸¹ Thompson 1947: 247–248; Saint-Denis 1947: 40–41; Dalby 2003: 260; Chrone-Vakalopoulos, Vakalopoulos 2008: 141; Arena, Cassia 2016: 163.

⁸² Terofal, Militz 1996: 102.

⁸³ Diosc., *De materia medica* II 28; *Kyranides. O magicznych właściwościach roślin, zwierząt i kamieni...*, 196.

⁸⁴ Paul. Aeg., *Epitome* III 59; IV 15.

⁸⁵ Diosc., *De materia medica* II 29.

⁸⁶ *Cyran.* 4.41; zob. *Kyranides. O magicznych właściwościach roślin, zwierząt i kamieni...*, 159, 195.

- Anthologia Graeca epigrammatum Palatina cum Planudea*, ed. H. Stadtmueller, Lipsiae 1899.
- Atenajos, *Uczta mędrców*, przekł., wstęp i koment. K. Bartol i J. Danielewicz, Poznań 2010.
- Die Kyraniden*, ed. D. Kaimakis, Meisenheim am Glan 1976.
- Gaio Plinio Secondo, *Storia Naturale*, vol. IV: *Medicina e farmacologia*, Libri 28–32, traduzioni e note di U. Capitani e I. Garofalo, Torino 1986.
- Hesychii Alexandrini Lexicon*, vol. III, editionem post Kurt Latte continuans recensuit et emendavit P.A. Hansen, Berlin–New York 2005.
- Kyranides. O magicznych właściwościach roślin, zwierząt i kamieni*, przeł. i oprac. E. Żybert, Wrocław 2013.
- Nicandre, *Œuvres. Tome II. Les Thériaques. Fragments iologiques antérieurs à Nicandre*, texte établi et traduit par J.-M. Jacques, Paris 2002.
- Oppian, *Halieutika. Poemat o rybach i rybakach*, przekł., wprowadzenie i koment. K. Bartol, Poznań 2020.
- W.R. Paton, *The Greek Anthology*, with an English transl. by W.R. Paton, vol. II, London, New York 1919.

Opracowania

- Abramowiczówna 1965: Z. Abramowiczówna (red.), *Słownik grecko-polski*, t. IV, Warszawa 1965.
- Adrados 1994: F.R. Adrados (red.), *Diccionario griego-español*, vol. IV, Madrid 1994.
- Arena, Cassia 2016: G. Arena, M. Cassia, *Marcello di Side. Gli imperator adottivi e il potere della medicina*, Acireale–Roma 2016.
- Arena 2018: G. Arena, *Marcello di Side: protomedico urbano o archiatra imperiale?*, „Hormos. Ricerche di Storia Antica” 10 (2018), 1–20.
- Berkowitz, Squitier 1990: L. Berkowitz, K.A. Squitier, *Thesaurus linguae Graecae. Canon of Greek Authors and Works*, New York–Oxford 1990.
- Chrono-Vakalopoulos, Vakalopoulos 2008: M. Chrono-Vakalopoulos, A. Vakalopoulos, *Fishes and Other Aquatic Species in Byzantine Literature: Classification, Terminology and Scientific Names*, „Byzantina Symmeikta” 18 (2008), 123–157.
- Dalby 2003: A. Dalby, *Food in the Ancient World from A to Z*, London–New York 2003.
- Davis, Pomeroy 2012: M. Davis, S.B. Pomeroy, *Marcellus of Side's Epitaph on Regilla (IG XIV 1389): An Historical and Literary Commentary*, „Prometheus. Rivista di studi classici” 38 (2012), 3–34.
- Fornaro 2006: S. Fornaro, *Marcellus* [2], w: H. Cancik, H. Schneider (red.), *Brill's New Pauly. Encyclopaedia of the Ancient World*, vol. VIII (Lyd–Mine), Leiden–Boston 2006, s. 297.
- Frank 1974: S. Frank, *Wielki atlas ryb*, tłum. H. Szelengiewicz, Warszawa 1974.
- Georgakopoulos 1998: K. Γεωργακόπουλος, *Αρχαίοι Έλληνες Ιατροί*, Αθήνα 1998.
- Grabda, Heese 1991: E. Grabda, T. Heese, *Polskie nazewnictwo popularne kragłouste i ryby – Cyclostomata et Pisces*, Koszalin 1991.
- Gronau 1994: J. Gronau, *Słownik nazw ryb*, Kraków 1994.
- Heitsch 1964: E. Heitsch, *Die griechischen Dichterfragmente der römischer Kaiserzeit*, B. II, (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-Historische Klasse, Dritte Folge, Nr. 58), Göttingen.
- Kokoszko 2005: M. Kokoszko, *Ryby i ich znaczenie w życiu codziennym ludzi późnego antyku i wczesnego Bizancjum (III–VII w.)*, Łódź 2005.
- Kroll 1930: W. Kroll, *Markellos von Side*, w: G. Wissowa, W. Kroll (red.), *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, B. XIV, HB. 28, Stuttgart 1930, 1496–1497.
- Liddell, Scott 1996: H.G. Liddell, R. Scott, *A Greek-English Lexicon*, with a revised supplement, Oxford 1996.
- Nikolski 1970: G. Nikolski, *Ichtiologia szczegółowa*, tłum. F. Staff, Warszawa 1970.
- Nollé 2015: J. Nollé, *Ein Fehler mit Folgen: Marcellus von Side, ein Leibarzt des Kaisers Hadrian?*, „Gephyra” 12, 245–249.

- Overduin 2018: F. Overduin, *The Didactic Aesthetics of Marcellus' De Piscibus (GDRK 63)*, „American Journal of Philology” 139.1 (2018), 31–57.
- Roscher 1896: W. Roscher, *Das von der „Kynanthropie” handelnde Fragment des Marcellus von Side*. Leipzig 1896, 4–92.
- Rutkowicz 1982: S. Rutkowicz, *Encyklopedia ryb morskich*, Gdańsk 1982.
- Saint-Denis 1947: E. de Saint-Denis, *La vocabulaire des animaux marins en latin classique*, Paris 1947.
- Sinko 1951: T. Sinko, *Literatura grecka*, t. III, cz. 1, *Literatura grecka za cesarstwa rzymskiego (wiek I–III n.e.)*, Kraków 1951.
- Spandagos, Spandagou, Traulou 1996: B. Σπανδάγος, P. Σπανδάγου, Δ. Τραυλού, *Οι ιατροί και οι φαρμακολόγοι της αρχαίας Ελλάδας*, Αθήνα 1996.
- Tadajczyk 2019: K. Tadajczyk, *Ichthyological hapax legomena in Marcellus' "De piscibus"*, „Studia Ceranea” 9 (2019), 701–718.
- Tadajczyk, Witczak 2014: K. Tadajczyk, K.T. Witczak, *Lekarstwo na zaćmę Aglajasa z Bizancjum*, „Farmacja Polska” 70.7 (2014), 367–370.
- Tadajczyk, Witczak 2021: K. Tadajczyk, K.T. Witczak, *The Mediterranean Spearfish in Ancient Greek and Latin*, „Erga-Logoi” 9.2 (2021), 141–161.
- Terofal, Militz 1996: F. Terofal, C. Militz, *Ryby morskie. Leksykon przyrodniczy*, przekład i adaptacja H. Garbarczyk i E. Nowakowski, Warszawa 1996.
- Thompson 1947: A.W. Thompson, *Glossary of Greek Fishes*, London 1947.
- Więcaszek, Antoszek, Keszka 2015: B. Więcaszek, A. Antoszek, S. Keszka, *Naukowe, polskie i angielskie nazewnictwo ryb świata w układzie systematycznym*, Warszawa–Radom 2015.
- Witczak 2015: K.T. Witczak, Anonymus, *Sepulcrum Marcelli Sidensis / Anonim, Na grób Markellosa z Side*, tłum. K.T. Witczak, „Do-so-mo” 11 (2015), 159.
- Wood 1927: F.A. Wood, *Greek Fish Names*, „American Journal of Philology” 48.4 (1927), 297–325.

A DIDACTIC POEM BY MARCELLUS OF SIDE ON THE HEALING VALUE OF SEA FISHES

Summary

Marcellus of Side, the physician and the didactic poet of the second century AD, wrote his 42-volume epic poem entitled *Cheironides*, from which only one fragment on fishes (*De piscibus*) is preserved. It contains as many as 101 dactylic hexameters. The paper comprises the Polish poetical translation of two fragments taken from Marcellus' *De piscibus*. The first fragment is a brief poetic invocation (lines 1–7). The second extract describes numerous remedies prepared from marine fishes (lines 41–101). The translation is accompanied by an extensive commentary and explanatory notes.